

»Agrarhistoriske Studier«.

C. Christensen (Hørsholm): Agrarhistoriske Studier. I. Danske Landboforhold førend Enevælden. (298 + CX Sider) I Hovedkommission hos J. H. Schubothes Boghandel, København. 1886.

At Agerdyrkning, og hvad dermed nærmest staar i Forbindelse, altid har været den egenlige Hovednæringsvej i Danmark, det faar man just ikke en Forestilling om af vor historiske Literatur. Medens forskellige tekniske Forhold i den senere Tid har faaet en mønsterværdig historisk Behandling, er den historiske Literatur, der behandler de agrariske Forhold, yderlig fattig. At dette er uheldigt, kan der ikke være Tvivl om, thi agrariske Studier viser os, at mange Forhold, der nu staar som tvivlsomme, efter at man i lang Tid har været aldeles sikker paa dem udi egne Tanker, træffer man ret fornuftigt bedømte af Fortiden. Saaledes er det ikke lang Tid siden, at man i landøkonomiske Skrifter saa bredbladede Væxter omtalte som Væxter, der ved deres Dyrkning tilførte Jorden større Kraft. 100 Aar før forbøde Forpagtningskontrakterne Dyrkning af Ærter, da de aldeles udpinte Jorden, osv. — Den praktiske Landmand vil ikke fortryde at give sig af med de historiske Studier over hans Næringsvej. — Men ogsaa for alle, der i det hele har Interesse for Historien, har Fremstillingen af Folkets daglige Arbejde ikke saa lidt tiltrækkende.

Ganske vist har vi just ingen Mangel paa topografiske Arbejder; men disse give sig i Reglen af med for mange Ting til at gøre noget til Gavns, og desuden er den Kreds, Forf. af disse har iagttaget, saa snæver, at man maa være yderligt varsom med derfra at slutte til Forholdene i det Hele. Det kan derfor ikke nægtes, at der har været meget berettiget i den ublide Medfart, »Historisk Tidsskrift« har skænket den Art Literatur. Skade kun, at Kritiken blot har været negativ, thi det er slet ikke saa svært at sige, at noget er galt, men at gøre det bedre, er noget andet, og uden grundige agrariske Studier kommer Bygningen af den almindelige politiske Historie til at svæve vel meget i Luften.

Foreliggende Arbejdes Forfatter har tidligere ydet os et meget fortjenstligt topografisk Værk, hvori navnlig den Del, der behandlede de agrariske Forhold, nød Paaskønnelse selv fra den Side, der dømte haardest om den Literatur. — I dette Værk har han gjort hele Landets agrariske Forhold til Genstand for en indgaaende Behandling, der naar til 1660, hvilket Aar ret vel kan siges at danne et Vendepunkt. De mange herhenhørende Kilder har han behandlet med megen Flid og Sagkundskab, og hans Fremstilling er, saavidt jeg har kunnet prøve den, i det Hele meget paalidelig. Paa enkelte Punkter give Kilder, der ikke synes at have staaet til Forfatterens Raadighed, nogle Oplysninger, der dog ikke væsenlig forrykke Forf.s Synspunkter.

Efter en kort Indledning fremstiller han 1) Landhusholdningen, 2) Besiddelses- og Brugsforholdene, 3) Skatterne, og dertil er føjet 4) Bilag af Arkiverne.

S. 18 kan tilføjes: Landsbyerne anlagdes ogsaa ofte ved Aaløbene for Engenes Skyld; manglede Engene, lagdes de gerne paa den letteste Jord, der egnede sig bedst til Dyrkning med ufuldkomne Redskaber.

Adelens Deling af Jordegodset ved Arv gik lettest, før de store Herregaarde og Jordbrug fandtes. Forskellen paa en Herregaard og en Bondegaard var ikke stor, og det

skete ofte, at en Herregaard for længere Tid blev dreven af Bønder (Bryder?), medens omvendt Bøndergaarde bleve beboede af Adel. I femtende Aarhundrede var Hvedholm ved Faaborg brugt af 2 Bønder, Stensgaard sammesteds ligesaa, Arreskov af en Bryde, Langesø af en Bonde; dens Landgilde var 1501 $2\frac{1}{2}$ Td. Smør.

Fra Hedenold til Enevældens Dage anvendtes den overvejende Del af Jorden til Græs og Høslet, siger Forfatteren. Dette er fuldstændigt rigtigt. I mange Egne — Skovegne — synes Kornavl slet ikke at have fundet Sted, hvorfor Landgilden der var Ved, Kul og Smør. Efterhaanden, som Skovene svandt, og Vildtet vel med, dyrkedes Jorden, og fra det skovrige Gudme Herred i Fyn indløber i Kristian den Fjerdes Tid Klager over, at Bønderne maa købe Kul og Ved, og de ansøge om at maatte betale med Korn eller Penge.

Trevangsbruget var vistnok det almindeligste; men mange Byer havde ogsaa Marker, for hvilke særskilte Vedtægter bestemte en anden Drift, saaledes at der »loydedes« i 4, 6, ja 8 Aar og brugtes i 2. — Efter Misvæxtaar forandredes stundom Driften, saa at en Mark, der havde vist sig upaalidelig, udlagdes til en mildere Drift, og en anden optoges. Disse mindre Vedtægter, der naturligvis skulde godkendes af Herskaberne, forekommer oftere i Tingbøgerne og er meget interessante.

Til det meget indholdsrige Afsnit om Hesteavl (S. 37—44), kan føjes, at Bylovene indeholdt Bestemmelser, der forbød Bønderne at holde Hingste under en vis Værdi.

Øxne brugtes ogsaa som Trækdyr, foruden at de gennem Aarhundreder var Landets vigtigste Handelsartikel samt et almindeligt Betalingsmiddel. I Kong Hans's Tid nævnes 1600 Øxne som Købesummen for en Gaard i Baag Herred (Fynske Saml. 8. Bind 98), 8 Øxne som Livsfæste af en Gaard (s. Sted 108), 2 Øxne for Tilladelse til at have en Aalegaard, 200 Øxne som en passende Bøde for en Herredsfoged, der ved uredelig Færd havde fortjent Galgen (s. S. 113). Som Trækdyr benævnedes de vistnok

Stude. I nævnte Herredsfogeds Bo nævnes 13 Øxne, 8 Køer, 1 Kvie, 6 Kalve og 4 Stude. — De opkøbtes ogsaa her i Landet af fremmede Købmænd. Arendt Dude, Øxenkøbmand i Bremen, lyser $\frac{5}{3}$ 1656 paa Fynbo Landsting efter en »Fellisen« med 850 Daler i, som var ham frakommen mellem Odense og Gribsvad.

Mejeriet var indtil langt hen i det 16. Aarhundrede ubetydeligt efter Forfatterens Undersøgelser. Naar Skovene undtages, slaar det ogsaa til. Derimod har han mod Midten af 16de Aarhundrede fundet store Mejerier i Sjælland. I Fyn indtraadte Forandringen tidligere, omtrent samtidig med Oprettelsen af de store Jordbrug og Opførelsen af de nye Herregaarde. Det var Hollændere, der stod for det, og i Skifteprotokollerne i Amtsarkivet i Svendborg har jeg fundet dem i flere Slægtled. Hverken bleve de eller Herskaberne rige ved den Forretning. De havde Mejerierne i Forpagtning, men havde ofte Grund til Klage over Foderets Slethed. Hvad Bønderne aarlig samlede af Smør, var næppe meget mere, end der skulde ydes i Landgilde. Forbruget af Kød og Flæsk var saa stort, at der ikke kunde blive Brug for Smør som Husholdningsartikel i den daglige Landbohusholdning.

Om Skovene og disses Brug eller Misbrug har Forfatteren samlet mange interessante Oplysninger. Egen havde Overvægten, men allerede i Begyndelsen af 16de Aarh. har Bøgen været ret godt med, som det ses af Thingsvidner fra den Tid. Imod Midten af 17de Aarh. er det ikke let at afgøre, hvilken af de to der havde Forspringet. Ellen havde ganske anderledes Betydning end nu. Haslen anvendtes til Krudt. Krudtbrændere fandtes i 17de Aarhundrede, i det mindste paa Fyn i ethvert af Kronens Len. — Trærnes Frugt og Anvendelsen deraf til Svinefedning var nok endda det væsentligste Udbytte af Skovene. I Kronborg og Frederiksborg Len udgjorde Kronens Indtægt af Skovenes Olden 1582: 1736 gamle Svin og 495 Daler, hvad der vil sige, at Skovene der i nævnte Aar havde afgivet Fedeæmne til 20,000 Svin.

I Afsnittet om Folkeholdet findes flere mærkelige Oplysninger om Bondens Afhængighed af Tyendet og om dettes Ulyst til at tage fast Tjeneste, hvilken Omstændighed faar Kong Kristian IV til at gribe til ekstraordinære Forholdsregler, der dog næppe hjalp. Grunden var nok den, at det offentlige Liv: Thingene med de mange Bestillinger, der knyttedes dertil, Stævneforhandlingerne, de mange Kørsler for Krone og Adel, Bavnvagterne i Krigstid, Kystvagten baade i Krig og under Smitsoter i Udlandet, alt dette gjorde, at Bonden næsten aldrig var hjemme, saa Karlene bleve ene-raadige.

Om Bryder og Landboer har Rønninge Bylov en ret mærkelig § (21): Ved Gilderne møder Bryden selvjerde, Landboen selvanden; tage de flere med, betale de for dem som andre Gæster. — Maalsbønder vare ikke Arvefæstere, men Selvejere, der besad deres Gaarde saa godt som afgiftsfri; der ydedes blot nogle Skilling under Navn af Maalspenge. I Krigstider skulde de møde paa det af Kronens Slotte, der laa nærmest, og gøre Tjeneste som Portvagt. De kunde fri sig for denne Tjeneste ved Overenskomst med Lensmanden, som da holdt en Karl i deres Sted. — Gaarden Eskelund i Gislev Sogn under Lykkesholm er en saadan gammel Maalsgaard, hvis samtlige Maalsbreve fra Valdemar Atterdags Tid til 1660 jeg fandt i Afskrift i Svendborg Amtsarkiv, hvilket gjorde, at Ejeren drog Omsorg for, at den atter fik sit gamle Navn.

Det Begreb, man har haft om Selvejerbønder, har været meget uklart. Det var paa en Maade en anset Stand. Domsmagten var i dens Haand, ikke just Herredsfogderiet, thi i dette anbragtes gjerne en af Lensmandens Fogder, der fik en Bondegaard i Retskredsen; men saa var der den betydelige Bestilling som Sandemand og Nævning, Poster, der gav meget Arbejde og stort Ansvar, men ringe Indtægt; de afgave ogsaa Befalingsmænd til Bavn- og Kystvagten. Selvejergaardene vare større end Fæsternes, men saa gave de ogsaa dobbelt Skat mod Fæstebønder, ydede Landgilde og gjorde Hovning til Kronen eller den Jorddrot, der havde

Herlighedsretten i Gaarden. Jeg har for mig en Vurdering af en Selvejergaard i Højby under Odensegaard af Dato 19. Decbr. 1644; den ansættes til 500 Sldr. med Huse og Grund, og af denne Gaard blev der i Vinterens Løb udredet: 10 Langægter, 9 Tærskedage, 2 agendes Hovdage, pløjet i 3 Dage til Kongsgaarden, gærdet sammesteds i 2 Dage, givet i Skat 4 Rd. $4\frac{1}{2}$ Mk., givet til Dragonheste 9 Mk., holdt 31 Vagter ved Middelfart i Løbet af Vinteren, en saadan Vagt regnedes = 1 Rd. — Sandemændene vare dog fritagne for Hoveri.

Der holdtes omhyggelig over, at Selvejergaardene udelte gik over i Slægtens Eje. Blev en Ejendomsgaard for Gæld udlagt en anden, beholdt Slægten Indløsningsret og kunde gøre denne gældende selv efter længere Tids Forløb.

Naar Bønderne bleve indkaldte til Rigsdagen, læstes Indkaldelsen paa Thinget, saa valgte hvert Sogn i Herredet en Valgmand. Herredsfogden skulde altid møde, men 3 andre skulde de vælge blandt Herredets bedste menige Mænd. Naar Rejsen gik over Vand, fik de Rejsepenge af øvrige Herredsmænd, paa hvis Knaphed de bødede ved at slaa en Handel under Vejs. — Ved Prins Kristians Hylding i Odense $10\frac{1}{9}$ 1655 mødte af Aasum Herred Herredsfogden, 4 Sandemænd og 3 jordegne Bønder.

Efter 1660 med Forandringerne i Skattevæsenet var der egenlig ingen Grund til at holde paa Selvejergodset. Øvrigheden gjorde det dog, men Selvejerne gjorde det ikke, hvor de kunde se deres Fordel ved at blive Fæstere.

Forfatterens Skildring af Herremænd (135—65) stemmer paa det nøjeste med, hvad der kan udtrages af de Kilder, der har staaet til min Raadighed. Kun bemærkes, at Adelen Indflydelse paa og Deltagelse i Retsplejen ikke var meget stor. Før 1660 toges Landsdommerne af Adelen. Kristian IV. klager dog over, at det var vanskeligt blandt den hele fynske Adel at finde en brugbar Mand dertil. I Landsdommernes Forfald var det ikke, som man kunde formode, en anden Adelsmand, der blev beskikket som Sætte-

dommer, men Byfogden eller en Herredsfoged. Saaledes sidde den $\frac{15}{9}$, 1652 Hans Due i Odense og Kristen Nielsen i Heden, Herredsf. i Salling Herred, i Dommernes Sted paa Fynbo Landsting. I alle Livs- og Gods-Sager havde Landsdommerne jo ogsaa kun at udstede i Thingsvidneform, hvad Sandemændene havde paadømt.

Det er et mørkt Billede, Forfatteren giver af Kristian IV. og Tidens Adel i deres Færd som Jordbrugere og Forhold mod Bonden. — »At Kongens Exempel har udøvet en betydelig Indflydelse, især paa en saa degenereret Slægt, som Flertallet af det 17. Aarh.s Adel var, er ret rimeligt, og det kan derfor ikke forundre, at Lovlydigheden i det Hele taget var ringe«. Det er Billedets ene Side; den anden: »Statsomvæltningen 1660 knuste fuldstændig den gamle danske Adel, Enevælden og dens Tjenere traadte den i Støvet, og mangen gammel Æts sidste Skud døde i Fattighusene.«

Medens der i det 16. Aarh. havde været ført en skarp Kontrol med Lensmændenes Styrelse, hvad der var saa meget vigtigere, som Krongodset udgjorde $\frac{2}{3}$ af hele Rigets Areal, men disse i Enkelthederne havde den ønskeligste Frihed, saa var Kristian IV. netop stærk i at prøve dem i disse, sløvede derved deres Ansvarsfølelse. Da de kun havde Lenene i Følge Kongens Naade, søgte de at gøre sig dem saa nyttige, som det stod i deres Magt, hvilket særlig gik ud over Bønderne og Skovene. Rigsraadet bestræbte sig altid for at værge Landalmuen, »af hvem de andre Stænder havde deres Indkomme«, imod nye Paalæg, men uden Virkning (S. 175).

Det umaadelige Hoveri, Kong Kristian forlangte af sine Bønder ikke blot til at drive det meget udvidede Jordbrug, men ogsaa til Vej- og Brobygning og til de mange Bygninger, han lod opføre, er vel endda det mørkeste Punkt af hans Styrelse. Sællænderne lede vist mest derved; men de andre Provinser fik det ogsaa ganske godt at mærke. Som Kongen gik foran, gjorde mange af Adelen bagefter. Misnøjet med sine Foretagender, der kostede umaadeligt af

Penge og Arbejde og gav ringe Udbytte, kunde han vel have Grund til at mene, at det gik »sælsomt« til i hans Landbohusholdning. Han bortforpagtede saa sine store Avlsbrug, og Adelen fulgte ham trolig efter. Efter Forfatterens Fremstilling, der næppe kan afkræftes paa noget Punkt, nødes man til at indrømme, at det er tvivlsomt, om det var Kong Kristians kortsynede Politik eller hans hensynsløse og ubetænksomme Landbohusholdning, der blev til mest Skade for hans Rige, og endda faar man nok svært ved at væрге sig mod Beundring af den Energi, han i alle Retninger udfoldede.

Om Vornedskabet giver Forfatteren fortræffelige Oplysninger, og hans Theori (Side 219), at Vornedretten bandt Bonden til Jorden, ikke til Jorddrotten, er vistnok aldeles rigtig.

Det 3dje Afsnit: Skatterne, handler om Værnepligten, Gæsteri, Innæ, Tienden og Extraskatterne. Det ses, at der paa Ringstedkloster har været øvet et storartet Gæsteri. 1585 var der af Fremmede fortæret 41,993 Maaltider og paa deres Heste opfodret c. 400 Tdr. Havre; men de adelige Herrer rejste da ogsaa med et Følge af 15—31 Personer og bleve liggende der i flere Dage.

Ved Innæ forstodes oprindelig de Arbejdsydelser, Almuen skyldte Kronen i Statsøjemed, som Anlæg og Udbedring af Fæstninger, Veje o. a. I den senere Tid anføres Exempler paa, at denne Arbejdspligt overdroges Adelen, naar Kongen ikke havde Brug derfor.

Af Værkets righoldige Bilag fortjener især Bilag C. megen Opmærksomhed, ligeledes Bilag G., der vel egenlig burde have været indlemmet i Texten.

S. Jørgensen (Kistrup).
